

dr. sc. Nurko Pobrić

dr. sc. Rebeka Kotlo, vanredna profesorica

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

LJUDSKO DOSTOJANSTVO U ZNAČAJNIM PRAVNIM I PRAVNO-POLITIČKIM DOKUMENTIMA

Sažetak: U radu se analizira sadržaj pojma ljudskog dostojanstva, prevenstveno uvidom u značajne pravne i pravno-političke akte – ustave i međunarodne akte o ljudskim pravima. Daju se i osnovne naznake o historijskim, filozofskim i etičkim dimenzijama ovog pojma, čime se, zbog njegove kompleksnosti i različitog tretmana u pojedinim pravnim i pravno-političkim aktima, daju različita određenja- tretira se kao ljudsko pravo, pravna vrijednost, ustavni princip, ideja i sl. Autori rada opredjeljuju se za definiciju ljudskog dostojanstva kao pravne vrijednosti, s tim što pri tome imaju u vidu da je ljudsko dostojanstvo u bliskoj vezi s ljudskim pravima. Na kraju rada, autori rada postavljaju pitanje – da li se ljudsko dostojanstvo uvažava u dovoljnoj mjeri u bosansko-hercegovačkom društvu, te daju odgovor. Uvažava se u mjeri u kojoj se uvažavaju i ljudska prava.

Ključne riječi: ljudsko dostojanstvo, ustavi, međunarodni akti o ljudskim pravima, ljudska prava, pravna vrijednost

1. Uvod

Ljudsko dostojanstvo je jedan od mnogobrojnih npojmov a koje smo naučili upotrebljavati ne razmišljajući mnogo o njegovom stvarnom sadržaju. Latniska riječ dignitas -, atis može se prevesti kao vzasulga, čast, poštovanje, čestitost. Većina ljudi provodi život u uvjerenju da se ponaša dostojanstveno, a ne vrednujući pažljivo i predugo svoje postupke. Takođe, većina ljudi je uvjerenja da dostojanstvo podrazumijeva „bezpogovorno uklapanje u okvire postojećeg, neupitno pokoravanje pravilima igre koje je odredio neko drugi, vladajuća manjina i/ili šutljiva većina, što su u socijalnom kontekstu moćni tirani“.¹

Naznačeni navodi o ljudskom dostojanstvu već upućuju na zaključak da se o dostojanstvu može govoriti kao o društvenom statusu, društvenoj vrijednosti i društvenom ponašanju. Opravdano se tvrdi da je „ljudsko dostojanstvo veoma rastegljiv pojava, podložan najraznovrsnijim promjenama i primjenama. Kao

¹ Mirjana Oklobdžija: O ljudskom dostojanstvu, Revija za sociologiju, Zagreb, br. 3-4/1989; str. 255.

i pravo lakše se oseća, a neuporedivo teže određuje.“² Određivanje pojma ljudskog dostojanstva pretpostavlja korištenje najlakšeg metodološkog pristupa – razdvajanje ljudskog dostojanstva od onoga što on nije: Ljudsko dostojanstvo suštinska je odlika slobodnog čovjeka. Kao čovjekovo generičko svojstvo, ono se dijelom transformisalo u pravo i tako postalo i pravna vrijednost. Ta vrijednost je izvedena iz razloga što je ljudska priroda kao izvor ljudskog dostojanstva važnija od njegovog formalno-pravnog oblika i zaštite. Stoga je moguće razlikovati prirodno ljudsko dostojanstvo (koje se izvodi iz čovjekove prirode) od društvenog (npr. profesionalnog, religijskog), a ova dva od „pravnog dostojanstva“ koje može biti prirodnopravno (u ovom slučaju približava se prirodnom ljudskom dostojanstvu) ili pozitivnopravno (čimne se približava pravnim određenjima u ustavima, zakonima, međunarodnim aktima o ljudskim pravima). Ljudsko dostojanstvo, u savremenom demokratskom društvu ne može se izjednačavati sa ugledom, društvenim statusom i sl. Ljudsko dostojanstvo „uključeno“ je u pravne akte tek pošto je (prethodno) u filozofiji „obrađeno“ i određeno. Tek sada je ljudsko dostojanstvo u pravu iskazano (izraženo) kao osnovno subjektivno javno pravo pojedinca u odnosu na državu i društvo, kao ustavni zahtjev upućen državi s ciljem da se to pravo zaštititi. Dostojanstvo jednog čovjeka, iskazano na navedeni način, ne može se prodati, ustupiti niti zamijeniti dostojanstvom drugog čovjeka. Historija filozofije ljudskog dostojanstva seže sve do antičkog doba, a i tada je poimana kao osnova čovjekove prirode. Kao primjer odbacivanja ljudskog dostojanstva, kao vrijednosti i osnova čovjekove prirode, često se navodi slučaj Sofoklove Antigone. Nakon smrti Antigone braća Etokle i Polinika, na prijestolu stupa Kreont gospodar „života i smrti“, koji vjeruje samo u svoju moć i naređuje da se Etokle kao branilac otadžbine dostojno sahrani, a da se tijelo Polinika, kao njenog napadača (neprijatelja) ostavi za hranu psima i pticama. Kreontovo naređenje sukobljava se sa „zakonima o ljudskom dostojanstvu kao osnovu čovjekove prirode.“³ Antigona, kao sestra poginule braće, protivi se sileikojazi ljudsko dostojanstvo i bez straha od smrti ispunjava dužnost prema svom mrtvom bratu Poliniku, zapravo, ispunjava dužnost prema ljudskom dostojanstvu. Za svoju neposlušnost i osjećaj za ljudsko dostojanstvo „plaća“ svojim životom. Antigona odbacuje proizvoljnu i prolaznu Kreontovu naredbu Antigona, odbacuje prolaznu i proizvoljnu naredbu, „i u vršenju svetog obreda nad mrtvim bratom, poziva se na Diva i Pravdu kao najstarije zakonodavce, pa se pokorava božanskom glasu koji govori iz večnih nepisanih zakona o ljudskom dostojanstvu“.⁴ U sukobu sa Kreontom Antigona strada. Njeno stradanje nije posljedica nekog prestupa, nego posljedica njenog pokoravanja vrijednosti ljudskog dostojanstva živih i mrtvih.

2 Dragan D. Mitrović: Dptih o ljudskom dostojanstvu i toleranciji, NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo“, Beograd, br.1/2016, str. 25.

3 Vojislav Đurić, Marko Trajković: Ljudsko dostojanstvo kao osnova čovjekove prirode, Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu, br. 1/2010., str. 30.

4 Isto.

Dakle, primjer Sofoklove Antigone (i ne samo taj primjer), potvrđuje stav – da je ljudsko dostojanstvo osnova čovjekove prirode, a da je čovjekova priroda, u osnovi, moralnog karaktera i da je nije moguće posmatrati na drugačiji način. Povrede ljudskog dostojanstva mogu biti izuzetno surove i tada su očigledne, vidljive. Moguće je da te povrede budu učinjene i „perfidnijim“ sredstvima. Modaliteti navedenih povreda ljudskog dostojanstva, gledano historijski, se isprepliću. „Društvo i država našeg doba, mogu se graditi valjano, jedino ako za polazište uzmemo osnovu čovekove prirode, odnosno ljudsko dostojanstvo. Iz ovakve postavke proizlazi nova aksiološka perspektiva čoveka, koja naglašava da je čovek stvarnost kojom se ne može raspolagati.“⁵

Historijski prilaz (i prikaz) ljudskog dostojanstva mora poći od pitanja – šta je bilo „dostojanstvo“? U antičkodoba, pa i kasnije, dostojanstvo je bilo primarno pojam socijalne i političke distinkcije, istovjetno s „ugledom“, „važnošću“, „prestížem“. Značilo je odlikovanje i čast, što ih ljudi dodjeljuju ljudima. Pripadalo je funkcijama i postignućima. Dostojanstvo je ono za čime je težio rimski aristokrat, a koje se sticalo preko predaka i bogatstva, ali ponajprije funkcijom i vlastitim djelima. Navedeni stari pojam „dostojanstva“, na neki način, sačuvao je svoje trajanje. Jer, „dostojanstvo“ se tumači i kao pojam ranga, odlikovanja, nečeg posebnog. Dostojanstvo kao takvo, ne posjeduju svi, ili ga ne posjeduju u jednakoj mjeri. Pojednostavljeno kazavši (što, nažalost, egzistira i u aktuelnoj društvenoj stvarnosti), neki imaju, a neki nemaju dostojanstvo ili neki imaju više, a neki manje dostojanstva. „Kao pojam ranga, odlikovanja, dostojanstvo ne slijedi logiku egalitarne jednakosti, nego logiku proporcionalne pravednosti, koja svakome treba dodijeliti njegovo prema rangu i zasluži.“⁶ No, ipak, za savremenu društvenu stvarnost opravdano je prihvatiti konstataciju da je „ljudsko dostojanstvo jedna od temeljnih evropskih i univerzalnih vrijednosti“⁷. Ljudsko dostojanstvo ima ključnu ulogu u savremenom razumijevanju ljudskih prava. Čak se i ljudsko dostojanstvo određuje kao jedno od osnovnih ličnih prava.⁸ Poštovanje i zaštita ljudskog dostojanstva smatra se suštinskim elementom svih ljudskih prava i sloboda. Tako se navodi sljedeće: „Poštovanje i zaštita ljudskog dostojanstva je suštinski element svih ljudskih prava i sloboda. Svako ljudsko pravo ili sloboda, između ostalog, je potreba čoveka da ga društvo uvažava i poštuje kao konkretnu ličnost koja ima svoje konkretne potrebe, želje, nastojanja, karakteristike i sl. Ljudi su različiti, ali su jednaki po svom ljudskom dostojanstvu, po svojoj ljudskoj vrednosti.“⁹ Takođe, ljudsko dostojanstvo dovodi se u blisku vezu s konceptom ustavne države. Ističe se „da je temelj ustavne države dvostruk:

5 Isto, str. 42.

6 Henning Ottmann: Dostojanstvo čovjeka. Pitanja o neupitno priznatome pojmu, Politička. misao, Zagreb, br. 4/1997., str. 34.

7 Rodoljub Etinski: Zaštita ljudskog dostojanstva u pravu Srbije i u pravu Evropske unije, Zbornik radova: „Odnos prava u regionu i prava Evropske unije“, Istočno Sarajevo, 2015., str. 18.

8 Darko Simović, Marko Stanković, Vladan Petrov: Ljudska prava, Beograd, 2018., str. 229.

9 Rodoljub Etinski, Sanja Đajić, Bojan Tulić: Međunarodno javno pravo, Novi Sad, 2019., str. 427.

narodna suverenost i ljudsko dostojanstvo. Duhovnopovijesno oboje je većinom odvojeno mišljeno i „organizirano“... ipak, ostaje zadaća odvojiti narodnu suverenost od njezina povijesno-plemičkoga podrijetla i vidjeti u sklopu s ljudskim dostojanstvom.“¹⁰

Ljudsko dostojanstvo je prema mnogim istraživanjima konstitucionalizirano u približno četiri petine savremenih ustava.¹¹ Slijedi panoramski prikaz regulacije ljudskog dostojanstva u određenom broju ustava.

2. Ljudsko dostojanstvo u ustavima

2.1. Mjesto ljudskog dostojanstva u ustavima

Tek u Vajmaraskom ustavu iz 1919. godine pojam ljudsko dostojanstvo pojavljuje se u savremenom (modernom) značenju. I neki raniji ustavi (npr. Ustav Francuske iz 1791. godine) poznavali su termin „dostojanstvo“, „dostojanstveno“, ali upotreba tih termina i društveni kontekst u kojem su upotrebljavani imali su drugačije značenje u odnosu na ideju ljudskog dostojanstva koja će kasnije postati predmet pravne regulacije. U Vajmaraskom ustavu mijenja se značenjski okvir upotrebe ovog pojma, iako i u tom ustavu ideja ljudskog dostojanstva nije prisutna u mjeri kako je ta ideja prisutna u nekim kasnije donesenim ustavima. Član 151. Vajmarskog ustava, pojam dostojanstva sagledava u vezi s pravednom organizacijom privrednog života. „Poredak privrednog života mora odgovarati načelima pravde u cilju obezbjeđenja dostojanstvene egzistencije za sve.“ (čl. 151.). Ustav uvodi razlike između dostojanstvenog i nedostojanstvenog života, ali ne određuje jasnije granice između dostojanstvenog i nedostojanstvenog života. „Član 151. Vajmarskog ustava značajan je jer najavljuje pravni pojam jednakosti u dostojanstvu, ali ga ostavlja sasvim nerazvijenog i smeštenog samo u jedan specifičan segment društvenih odnosa.“¹² Zapravo, može se reći da se pojam dostojanstva, u smislu ustavne regulacije, prvo pojavio u odnosu na osiguranje pravednosti privrede i privrednog poretka. Jedan od prvih ustava koji uključuje pojam dostojanstva je Ustav Irske iz 1937. Godine, koji u preambuli (uz ostalo) navodi... „I nastojeći da unaprijedimo opće dobro, uvažavajući mudrost, pravdu i milosrđe na način da budu sačuvani dostojanstvo i sloboda individue, dostignut istinski ustavni poredak, obnovljeno jedinstvo naše zemlje i ustanovljeni mir s drugim nacijama...“ U navedenom ustavu pojam dostojanstva se pojavljuje u sintagmi „dostojanstvo individue“, s tim što oba pojma ostaju neodređena. Nekadašnji Ustav Kube iz 1940. godine zabranjivao je svaku diskriminaciju koja povrjeđuje ljudsko dostojanstvo i radnicima garantovao dostojanstvene uslove

¹⁰ Peter Häberle: Ustavna država, Zagreb, 2002., str. 124.

¹¹ Navedeno prema: Darko Simović, Uvodni tekst u Sveskama za javno pravo, Sarajevo, 2019. Br. 35/36, str. 1.

¹² Duška Franeta: Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost, Beograd, 2015., str. 20.

života. Važeći Ustav Japana iz 1947. godine (u članu 24.) poziva se na individualno dostojanstvo, ali ga smješta u kontekst ravnopravnosti spolova u bračnoj zajednici, kao općeg načela uređenja međusobnih odnosa supružnika. Ustav Meksika iz 1917. godine (dopunjen 1948. godine) određuje da obrazovanje treba biti takvo da doprinosi i boljim međuljudskim odnosima uz uvažavanje dostojanstva ličnosti. Član 3. Ustava Italije iz 1947. godine garantuje svima jednako društveno dostojanstvo, jednakost pred zakonom i zabranjuje svaki oblik diskriminacije. U istom Ustavu (čl. 41.) pojam dostojanstva se pojavio i u vezi određivanja minimalne naknade za rad zaposlenih, koja mora osiguravati dostojanstvenu egzistenciju zaposlenom i njegovoj porodici, te da privatna privredna inicijativa ne može prekoračivati granice koje dovode do ugrožavanja slobode, sigurnosti i ljudskog dostojanstva pojedinca. „Očigledno je da se garancije dostojanstva u italijanskom ustavu pre svega odnose na zabranu diskriminacije i regulisanje ekonomskih odnosa moći u društvu.“¹³ U Osnovnom zakonu Njemačke iz 1949. Godine, pojam ljudskog dostojanstva prvi put dobija fundamentalno značenje, odnosno ljudsko dostojanstvo se tretira kao strukturni princip njemačkog ustava. „Ljudsko dostojanstvo i nepovredivost ljudskih prava njemačka dogmatika razumije kao principe koji predstavljaju osnovu svake ljudske zajednice, mira i pravde u svijetu. Ovim se ne misli samo na katalog ljudskih prava u svim pojedinačnim jamstvima. Princip obuhvata garanciju da ljudska prava važe i da su zaštićena u ovoj državi. Uz to je zajamčeno (stav 3.1. člana) da će se ljudska prava primjenjivati kao neposredno važeće pravo, a ne kao programski stavovi. Ona na jednak način obavezuju i zakonodavca i izvršnu vlast i pravosuđe. U tom smislu ne važe ljudska prava na osnovu zakona, nego zakoni važe na osnovu ljudskih prava.“¹⁴ Član 1. St. 1.6. ovog zakona glasi: „Ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno. Obaveza je svih državnih vlasti da ga poštuju i štite, a u članu 79. St. 3. istog zakona je propisano: Nedopustiva je primjena Ustava kojom bi se diralo u podjelu države na savezne zemlje, u načelo učešća zemalja u postupak donošenja zakona ili načela koja su regulisana članovima 1. i 20. Dakle, ljudsko dostojanstvo u Osnovnom zakonu Njemačke pripada tzv. „vječnim“ (nepromjenjivim ustavnim odredbama). Imajući u vidu značaj koji ljudskom dostojanstvu pripada u Osnovnom zakonu Njemačke, te razvijenost ustavnosudske prakse, u tom pogledu navesti ćemo jednu odluku Saveznog ustavnog suda Njemačke, koja je instruktivna, a odnosi se na zaštitu ljudskog dostojanstva.

U praksi Saveznog ustavnog suda Njemačke evidentna je praksa da taj sud koristi autohtono stečene pojmove – ljudsko dostojanstvo i pravo ličnosti i do tih pojmova dolazi neposredno na osnovu Osnovnog zakona, a ne na osnovu višedecenijske sudske prakse, što je evidentno u praksi nekih sudova u drugim državama. U jednoj od posljednjih odluka vezanih za ljudsko dostojanstvo, koja je privukla značajnu pažnju javnosti, Ustavni sud Njemačke je stavio van snage odredbu Zakona o bezbjednosti avio saobraćaja koja je omogućavala oružanim

¹³ Isto., str. 22.

¹⁴ Edin Šarčević: Ustavno uređenje Savezne Republike Njemačke, Sarajevo, 2005., str. 114.

snagama države da obore svaki vazduhoplov koji se koristi za izvođenje terorističkih napada. U ovoj odluci Suda iz februara 2006. (BvR 357/05) kaže se da je ova zakonska odredba sa garancijama prava na život čovjeka, iz člana 2. stav 2., a u vezi sa garancijama dostojanstva čovjeka iz člana 1. Osnovnog zakona. Ona omogućava državi da ljude koji se nalaze, a koji ne učestvuju u izvršenju zločina liši života u cilju spašavanja drugih ljudi. Na ovaj način taoci u avionu se stavljaju u poziciju objekta, a vrijednosti koju za sebe posjeduju kao ljudska bića im se odriče. Sud u vezi sa konkretnim slučajem kaže da se putnici i članovi posade nalaze u bezizglednoj situaciji. Oni nisu u mogućnosti da na samoodređujući način, nezavisno od drugih, utiču na okolnosti sopstvenog života. Oni ostaju samo puki objekt ne samo za izvršioca zločina, već i za samu državu koja ih stavlja u ovu poziciju u cilju zaštite života drugih ljudi. Ovim tretmanom, kojim su izloženi, ističe Sud, ignoriše se njihov status pojedinaca obdarenih dostojanstvom i neotođivim pravima. Lica u avionu su žrtve terorističkog akta, te tako i sami zaslužuju zaštitu države. Umjesto toga, njima se odriče vrijednost koju za sebe imaju ljudska bića. Zbog toga je ubijanje ljudi i to na temelju zakonskih odredbi sasvim neprihvatljivo sa stanovišta ustavnih garancija.¹⁵

„Ovom odlukom Ustavni sud je potvrdio validnost decenijama izgrađivane tzv. „objekat-formule“, po kojoj je negiranje čovekovih imanentnih vrednosti i njegovo stavljanje u položaj sredstva, odnosno objekata radi ostvarenja određenih ciljeva, nedopustivo sa stanovišta ustavnog jemstva ljudskog dostojanstva.“¹⁶

Relativna neodređenost pojma ljudskog dostojanstva u pravnim dokumentima izazvala je brojne rasprave koje su rezultirale i suprotstavljenim teorijskim pozicijama. Jedan od prvih i najuticajnijih modela tumačenja pojma ljudskog dostojanstva pravnodogmatskog karaktera ponudio je njemački teoretičar prava Günter Dürig tokom desetljeća koje je sljedilo nakon usvajanja Osnovnog zakona Njemačke (Bonski ustav). „Bonski ustav se, prema Dürigivom mišljenju, baš pomoću vrijednosti ljudskog dostojanstva suprotstavlja kolektivnom totalitarizmu, ali i ekstremnom individualizmu, zastupajući takozvanu srednju liniju personalizma.“¹⁷

U odnosu na ljudsko dostojanstvo i „objekat – formulu“ instruktivna je i presuda Drugog senata Ustavnog suda Njemačke od 15. decembra 1970. godine –BvF 1/69, 2 BvR 629/68 i 308/69. Navodimo sentence iz te presude.

„Što se tiče načela neprikosновенosti ljudskog dostojanstva iz čl. 1 Ustava, koje prema čl. 79 st. 3 Ustava ne smije biti predmet ustavnih promjena, sve zavisi od pitanja pod kakvim okolnostima može biti povrijeđeno ljudsko dostojanstvo. Očigledno je da se ne može dati generalni odgovor, nego se svaki put mora posmatrati konkretan slučaj. Opšte formule, kao ona da čovjek ne smije postati objektom državne vlasti, mogu samo nagovijestiti pravac za pronalaženje

15 Navedeno prema: Saša Gajin, Ljudska prava. Pravno-sistemska okvir. Beograd, 2012., str. 87.

16 Isto.

17 Duška Franeta: Ljudsko dostojanstvo između pravnodogmatskih i filozofskih zahtjeva, Filozofska istraživanja, Zagreb, br. 4/2011., str. 833.

slučajeva povrede ljudskog dostojanstva. Čovjek često jeste običan objekt, ne samo odnosa i društvenog razvoja, nego i prava kojem se bez obzira na sopstvene interese mora pokoriti. Uz to je neophodno da čovjek bude izložen tretmanu koji njegov subjektivitet principijelno dovodi u pitanje, ili da tretman u konkretnom slučaju vodi proizvoljnoj zloupotrebi ljudskog dostojanstva. Tretman čovjeka od strane javne vlasti koja izvršava zakon, ako bi on trebao povređivati ljudsko dostojanstvo, mora biti izraz omalovažavanja vrijednosti koje mu pripadaju snagom činjenice da je on osoba, dakle, u tom smislu „omalovažavajući tretman.“

Izdvojeno mišljenje sudija Geller, dr. v. Schlabrendorff i dr. Rupp: „Pri odgovoru na pitanje, šta znači „ljudsko dostojanstvo“, moralo bi se pripaziti da se patetična riječ ne shvati isključivo u njenom najvišem smislu, polazeći otprilike od toga da je ljudsko dostojanstvo povrijeđeno samo onda kada je „tretman čovjeka od strane javne vlasti koja izvršava zakone“ (...) „izraz omalovažavanja vrijednosti koje mu pripadaju snagom činjenice da je on osoba, dakle, u tom smislu omalovažavajući tretman“. Postupi li se tako, onda se čl. 79 st. 3 Ustava reducira na zabranu ponovnog uvođenja npr. zlostavljanja, pribijanja na stub srama i metoda Trećeg Rajha. Takvo ograničenje nije u skladu sa koncepcijom i duhom Ustava. Sve državne vlasti obavezne su da poštuju i štite čovjeka u njegovoj sopstvenoj vrijednosti, u njegovoj samosvojnosti. On ne smije biti tretiran „bezlično“, kao predmet, čak i kada se to ne događa zbog nepoštovanja osobe, nego u „najboljim namjerama“.“¹⁸

Generalno, iako i drugi dokumenti o ljudskim pravima na nacionalnom i međunarodnom nivou sadrže garancije ljudskog dostojanstva, nema nijednog uporednopravnog sistema koji na takav sveobuhvatan i ekstenzivan način štiti ljudsko dostojanstvo, kao što se to čini u Njemačkoj.

U važećem Ustavu Kube iz 1976. godine, koji je kasijeviše puta mijenjan i dopunjavan, dostojanstvo je osnovni predmet pravne zaštite. Dostojanstvo se spominje na više mjesta u ovom ustavu, kao garancija razvoja ljudskog bića i u kontekstu zabrane diskriminacije. U Ustavu Švedske, kao i u Ustavu Irske, dostojanstvo i sloboda navode se jedno uz drugo, ali se bliže ne određuju. Važeći Ustav Španije (1978. god.), u preambuli sadrži sadrži obavezu unapređenja ekonomije, kako bi se svima osigurao „dostojanstven kvalitet života“, a u dijelu o pravima ličnosti, dostojanstvo ličnosti se određuje kao osnova političkog poretka i društvenog mira. Ljudsko dostojanstvo se neposredno smješta uz prava, koja se određuju kao njemu inherentna, kao njegov sadržaj. U Ustavu Andore iz 1993. godine ljudsko dostojanstvo dobiva značajno mjesto. U prvom članu Ustava se navodi da je djelovanje države inspirisano poštovanjem i unapređenjem dostojanstva ličnosti. U članu 4. Ustava, slično Bonskom ustavu, dostojanstvo se određuje kao neprikosnoveno i na njemu se zasnivaju nepovrediva i nezastariva prava čovjeka. Pravo na obrazovaje tretira se u funkciji razvoja ljudskog dostojanstva. Ustav Finske iz 1999. godine garantuje nepovredivost ljudskog

18 Jürgen Schwabe: Izabrane odluke Njemačkog Saveznog ustavnog suda, originalnu zbirku obradio i dopunio: Edin Šarčević, Sarajevo, 2009., str. 98.

dostojanstva, zabranjuje smrtnu kaznu, mučenje i ostale postupke koji vrijeđaju ljudsko dostojanstvo. Garantuje se pravo na društvenu sigurnost onima koji ne mogu da osiguraju dostojanstven život. U Ustavu Portugala iz 1976. godine ljudsko dostojanstvo i narodna volja uzimaju se kao osnovna načela na kojima Republika počiva. Pojam dostojanstva se određuje kao „društveno dostojanstvo“ koje se sastoji u jednakosti svih građana, uz ostalo, i uz „dostojanstvenu egzistenciju, zaštitu porodice i zdravu životnu sredinu“. „Ipak, ni u ovom Ustavu ne može se naći jasno i eksplicitno određenje ovog pojma (pojam ljudskog dostojanstva, op. Aut.), nego se o njegovom značenju mora zaključivati na osnovu različitih konteksta upotrebe.“¹⁹

Pojam dostojanstva pojavljuje se i u Ustavu Belgije iz 1993. godine (izmijenjen 2003. godine). Ovaj pojam smješten je u kontekst garancija prava na život s ljudskim dostojanstvom svakome, u koju svrhu zakonima treba osigurati ekonomska, socijalna i kulturna prava (pravo na rad, slobodan izbor zanimanja i feruslove rada i zaošljavanja..., pravo na društvenu sigurnost, zdravstvenu njegu i društvenu, zdravstvenu i pravnu pomoć, pravo na pristojno stanovanje, pravo na zaštitu životne sredine i pravo na kulturno i društveno ostvarenje).

U Ustavu Švicarske iz 1999. godine, u dijelu „Osnovna prava“, prvo mjesto zauzima ljudsko dostojanstvo. Ustav se bavi i bioetičkim problemima koji mogu biti u doticaju sa povredama ljudskog dostojanstva. Ustav garantuje pravo na pomoć i brigu u situacijama u kojima pojedinac ne može o sebi da se stara, osiguranjem sredstava koja će mu omogućiti život u saglasnosti s ljudskim dostojanstvom. U Ustavu Švicarske, u okviru regulacije „bioetičke materije“, upotrebljava se do tada u pravu nepoznata sintagma – dostojanstvo stvorenja, kako bi se istaklo da je tokom postupka genetičkih tehnologija neophodno brinuti i o dostojanstvu neljudskih živih bića. „Činjenica da je Ustav Švicarske relativno nov jeste jedan od razloga što su neki od navedenih novih bioetičkih problema u njemu našli svoju pravnu formulaciju.“²⁰

Krajem osamdesetih i tokom devedesetih godina prošlog stoljeća došlo je do „masovnog“ uvođenja ljudskog dostojanstva u ustave zemalja istočne i jugoistočne Evrope (Mađarska, Bugarska, Rumunija, Slovačka, Češka, Estonija, Litvanija, Poljska, Albanija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora). Ustavi ovih zemalja, uglavnom, u odnosu na „ljudsko dostojanstvo“, preuzimaju rješenja naprijed spomenutih ustava, s tim da se naglašeni „bave“ bioetičkim problemima. U nekim ustavima (Ustav Mađarske) navodi se i pojam „dostojanstvo nacije“. U preambuli Ustava Češke dostojanstvo se određuje kao sveta vrijednost Republike, te se pojam ljudskog dostojanstva dovodi u kontekst zaštite časti i imena. U Ustavu Poljske ljudsko dostojanstvo se tretira kao „urođeno“.²¹

19 Duška Franeta: Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost, Beograd, 2015., str. 26.

20 Isto, str. 27.

21 Naznačene ustavne odredbe Osnovnog zakona Njemačke navedene prema: Edin Šarčević, Ustavno uređenje Savezne Republike Njemačke, a ostale ustavne odredbe navedene prema: Duška Franeta, Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost.

Preambula Ustava Bosne i Hercegovine počinje tekstom: „Oslanjajući se na poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti“. Preambula je sastavni dio Ustava i ima normativni i integrativni karakter. „Ustav BiH proglašava poštivanje ljudskog dostojanstva osnovnom pretpostavkom slobodnog o demokratskog društva.“²² Spomenuti tekst Ustava Bosne i Hercegovine u vezi sa odgovarajućim odredbama tog Ustava pravni osnov Ustavno sudu Bosne i Hercegovine za ispitivanje povrede ljudskog dostojanstva (apelaciona nadležnost) ili uz utvrđivanje nezakonitosti neke zakonske odredbe (apstraktna kontrola ustavnosti zakona).

2.2. Komparativni uvid

Nastanak međunarodnog prava, širenje ideje o međunarodnim ljudskim pravima i njihovo uvođenje u nacionalne ustave, za rezultat su imali priličnu homogenizaciju i standardizaciju najviših državnih pravnih akata, posebno u oblasti ljudskih prava. „Proces internacionalizacije ljudskih prava je značajno uticao na to da katalogi ljudskih prava sve više nalikuju jedni drugima.“²³

Prethodna analiza odredbi pojedinih ustava pokazuje da se pojam dostojanstva (ljudskog dostojanstva) pojavljuje u značajnom broju ustava, posebno u ustavima donesenim u toku 20. i početkom 21. stoljeća. Zapravo, možemo zaključiti da je očigledan trend konstitucionalizacije ljudskog dostojanstva. Uprkos učestaloj „ustavnoj upotrebi“, pojam ljudskog dostojanstva ostaje, ipak, u značajnoj mjeri neodređen. Nijedan ustav ne sadrži definiciju ljudskog dostojanstva: niti formalno-logičku, niti funkcionalnu ili deskriptivnu. U nekim ustavima daju se „konkretnije slike“ ljudskog dostojanstva, u smislu njegove garancije, zabranom propisivanja smrtno kazne i zabranom mučenja i nečovječnog postupanja. Mjesto i kontekst u kojima se ljudsko dostojanstvo pojavljuje ipak su neophodno polazište i osnovni okvir mogućih tumačenja ovog pojma. Uočljivo je da se ljudsko dostojanstvo u većini savremenih ustava pojavljuje u uvodnim dijelovima, preambulama ili u katalogima ljudskih prava. U određenom broju ustava, među kojima je najpoznatiji Osnovni zakon Njemačke, garancija ljudskog dostojanstva zauzima posebno mjesto, nezavisno od neke pojedinačne oblasti koja se pravno regulira. Dostojanstvo se u takvim slučajevima određuje kao temeljna vrijednost, kao teemljno ustavno načelo. Ono se razumije kao predmet zaštite vlasti, ali i kao njeno ogrničenje. U Osnovnom zakonu Njemačke ljudsko dostojanstvo tretira se i kao nederogativno ustavno pravo.

U većini ustava ljudsko dostojanstvo se pojavljuje i u katalogu prava i sloboda. Ono se u nekoliko ustava pojavljuje kao pojedinačno pravo – pravo na ljudsko dostojanstvo. U drugim se prvenstveno određuje (i vezuje) za zaštitu fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti, te za garanciju slobodnog razvoja ličnosti.

22 Christian Steiner, Nedim Ademović i dr.: Ustav Bosne i Hercegovine – Komentar, Sarajevo, 2010., str. 37.

23 Darko Simović, Vladan Petrov, Ustavno pravo, Beograd, 2008., str. 13.

U većem broju slučajeva, ljudsko dostojanstvo se pojavljuje u kontekstu garancije egzistencijalnog minimuma, pri regulaciji privrednog poretka na način koji će svima osigurati „dostojanstvenu egzistenciju“ i „dostojanstven život“, tako što će se osigurati odgovarajući uvjeti rada, pravo na adekvatnu naknadu za rad i sl. U odnosu na „dostojanstvenu egzistenciju“, kao jedan od uvjeta postojanja ljudskog dostojanstva u pravnoj teoriji navodi se i sljedeće: Oslanjajući se na Lumana (Luhman), Podleh (Podlech) je razvio nekoliko osnovnih uslova za očuvanje ljudskog dostojanstva: oslobođenje od egzistencijalnog straha u socijalnoj državi, mogućnost za rad i socijalno osiguranje, normativna jednakost ljudi, koja dopušta samo opravdane stvarne nejednakosti, očuvanje čovjekovog identiteta i integriteta slobodarsko-duhovnim razvojem pojedinca, ograničenje državne vlasti njenim uvezivanjem u pravnu državu te, na kraju, poštivanje tjelesnog integriteta ljudi kao momenta njihove autonomno odgovorne individualnosti.²⁴

Ljudsko dostojanstvo se, takođe, smješta uz ustavne zabrane mučenja, neadekvatnog načina kažnjavanja i odnosa prema osobama lišenim slobode i neodgovarajućeg sprovođenja sudskih postupaka. Pozivanjem na ljudsko dostojanstvo zabranjuju se i neadekvatni načini liječenja i savreemene biomedicinske prakse. Ljudsko dostojanstvo se u pojedinim ustavima pojavljuje i u kontekstu garancije zaštite zdrave životne okoline te za osiguranje odgovarajućeg obrazovanja svima, kao i za zabranu diskriminacije.

Očigledno je da se u ustavima zaštita ljudskog dostojanstva realizira zaštitom čitavog spektra različitih prava, kako starijih tako i prava „novije generacije“, te da je njegova pravna priroda, uzevši u cjelini, neujednačena. U većini država, ljudsko dostojanstvo, kao pravo, je relativno (derogativno) i na ograničenja tog prava primjenjivat će se test proporcionalnosti, ali je svojim opsegom navedeno pravo znatno šire, u odnosu na druga prava.

Kao nosilac ljudskog dostojanstva u većini slučajeva pojavljuje se čovjek, građanin, individua („dostojanstvo individue“), ličnost („dostojanstvo ličnosti“). U nekoliko slučajeva ljudsko dostojanstvo se vezuje za kolektivitete („društveno dostojanstvo“, „dostojanstvo naroda“, „dostojanstvo nacije“). Garancija dostojanstva stvorenja koje se pojavljuje u Ustavu Švicarske je izuzetak, „jer je to jedini slučaj da se kao nosilac dostojanstva ne prepoznaje individualno ljudsko biće ili njegov kolektiv.“²⁵

3. Ljudsko dostojanstvo u međunarodnim dokumentima

Tragična iskustva svjetskih ratova bila su historijski povod za stvaranja prvih međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima. Povelja Ujedinjenih nacija iz 1945. godine jedan je od prvih međunarodnih akata u kome se navodi

²⁴ Vidjeti šire: Peter Häberle, Ljudsko dostojanstvo i pluralistička demokratija, Politička misao, Zagreb, br. 2/2006., str. 19.

²⁵ Duška Franeta: Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost, str. 34.

dostojanstvo ličnosti. Sam početak Povelje glasi: „Mi, narodi Ujedinjenih nacija... riješeni da potvrdimo vjeru u osnovna prava čovjeka, u dostojanstvo i vrijednost ljudske ličnosti...“²⁶ Vidljivo je da ovaj deklarativni tekst ne objašnjava bliže značenje pojma dostojanstva niti pojma ličnosti. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima sljedeći je značajan međunarodni dokument koji se poziva na dostojanstvo.²⁷

U tekstu Deklaracije usvojene 1948. godine pojam dostojanstva se određuje na samom početku sljedećim tekstom: „Pošto je priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice temelj slobode, pravde i mira u svijetu...“, a u članu 1. Deklaracije se propisuje: „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i savješću i jedni prema drugima treba da postupaju u duhu bratstva.“ Prvi citirani navod može se shvatiti i kao nedvosmisleno distanciranje od oblika diskriminacije na rasnim, nacionalnim, verskim ili drugim osnovama.²⁸ Na početku teksta Deklaracije očito je primjetan naglasak na riječi urođenost dostojanstva. Zaštita dostojanstva uključena je i u Ženevske konvencije iz 1949. godine. Sve četiri konvencije u slučajevima međunarodnog sukoba zabranjuju ugrožavanje ljudskog dostojanstva, a naročito ponižavajući i degradirajući odnos prema osobama koje ne učestvuju u sukobu ili su prestale da učestvuju u njemu. Dodatni protokol iz 1977. godine koji se odnosi na zaštitu žrtava nemeđunarodnih sukoba, naročito zabranjuje „povrede ličnog dostojanstva, posebno ponižavajući i degradirajući odnos...“²⁹

U uvodnom dijelu Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima ponavlja se formulacija iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, uz dodatak da prava proizilaze iz dostojanstva svojstvenog ljudskoj ličnosti.³⁰ Tek na priznanju svakoga, ističe se u navedenim međunarodnim dokumentima, moguće je izgrađivati vrijednosti slobode, pravde i mira. Dostojanstvo se u ovim aktima postavlja kao temeljna vrijednost.

U članu 13. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima puni razvoj ličnosti i osjećanje dostojanstva određuje se kao cilj prava na obrazovanje. Iz odgovarajućeg tumačenja Pakta proizilazi da lišavanje ljudskog bića odgovarajućeg minimuma obrazovanja vodi ugrožavanju osjećanja dostojanstva.

26 Tekst Povelje UN u: Međunarodno javno pravo – Zbirka dokumenata, priredili: Vidan Hadži-Vidanović i Marko Milanović, Beograd, 2005.

27 Tekst Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, kao pod 26

28 Duška Franeta: Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost, str. 37.

29 Tekst Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola u: Sevima Sali i Zlatan Terzić: Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima – Instrumenti Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996.

30 Tekst Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, kao pod 26.

Pored navedenih međunarodnih dokumenata i niz drugih dokumenata u preambulama sadrži pojam ljudskog dostojanstva oslanjajući se, prije svega, na Povelju Ujedinjenih nacija i Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, kao npr.: Deklaracija o pravima djeteta iz 1959. godine, Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine itd.

3.1. Ljudsko dostojanstvo u Povelji Evropske unije o osnovnim pravima

Mora se uočiti daje probijanje ljudskih prava u konstitucionalno pravo Evropske unije išlo prilično sporo, ali je završeno uspješno tako što su nadležni organi Evropske unije svečano proklamirali Povelju o osnovnim pravima u Nici 7. decembra 2000. godine.³¹ Povelja je tada usvojena kao politički dokument, ali joj je Lisabonski sporazum koji je stupio na snagu 1. decembra 2009. godine dao karakter konstitutivnog akta, odnosno ovim Sporazumom promijenjen je član 6. Ugovora o Evropskoj uniji, tako da se tom promjenom Povelja, po svom pravnom karakteru, izjednačava sa osnivačkim ugovorima Evropske zajednice, odnosno Evropske unije. Poveljom Evropske unije o osnovnim pravima priznato je pravo na ljudsko dostojanstvo. Član 1. Povelje glasi: „Ljudsko dostojanstvo je nepovredivo. Ono se mora poštovati i zaštititi.“. Prva glava Povelje nosi nasov „Dostojanstvo“ i obuhvata pravo na život, pravo na integritet osobe, zabranu mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazni i zabranu ropstva i prinudnog rada. Povelja posebno navodi ljudsko dostojanstvo kao element nekih posebnih prava. Izdvaja ljudsko dostojanstvo u kontekstu uslova rada i poštivanja starijih osoba. Član 31. st. 1. Povelje propisuje: „Svaki radnik ima pravo na uslove rada kojima se poštuje njegovo zdravlje, sigurnost i dostojanstvo.“ U članu 25. Povelje, Unija je priznala pravo starijih osoba da vode dostojan život. Potrebno je istaći da su propisi Povelje (čl. 51. Povelje) upućeni institucijama Unije kao i državama članicama, ali samo u pogledu primjene prava Unije. Domen primjene propisa o ljudskim pravima Evropske unije ograničen je na akte institucija Unije, oblasst primjene prava Unije i akte država članica vezane za pravo Unije.

Ljudsko dostojanstvo, prema odredbama Povelje, nije samo osnovno pravo, već je oon istovremeno i fundament osnovnih prava. Nijedno od prava utvrđenih u Povelji ne smije biti uoptrebljeno da bi se na taj način povrijedilo ljudsko dostojanstvo. Zapravo, ljudsko dostojanstvo čini samu bit prava koja su navedena u Povelji i stoga su ta prava neotuđiva, čak i pri ograničenju nekog od njih. Međutim, navedeni stav, s obzirom na strukturu Povelje traži dodatno obrazloženje. U preambuli Povelje, ljudsko dostojanstvo se navodi kao prva od vrijednosti na kojima je Evropska unija utemeljena. Uz njega, kao osnovne vrijednosti, navode se sloboda, jednakost i solidarnost, te princip demokratije i

31 Službeni list Europske unije, C. 202/393 HR od 7.6.2016.

vladavine prava. Povelja je podijeljena na sljedeće glave: Dostojanstvo, Sloboda, Jednakost, Solidarnost, Prava građana, Pravda i posljednju koja uključuje opće odredbe koje se odnose na tumačenje i primjenu. Dostojanstvo obuhvata pet članova: Ljudsko dostojanstvo, Pravo na život, Pravo na lični integritet, Zabrana mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i Zabrana ropstva i prinudnog rada. Indikativno je da prvi član prve glave uspostavlja neprikosnovenost ljudskog dostojanstva bez daljeg određivanja, tako da, imajući u vidu da čitava glava nosi naslov Dostojanstvo, ostaje, ipak, nedorečeno da li je njegov sadržaj određen narednim članovima prve glave ili on ima posebno, nezavisno značenje koje bi trebalo dodatno odrediti. Ako se uvaži naslov preve glave Povelje, tada treba pretpostaviti da su u njoj nabrojana sva prava koja ljudsko dostojanstvo obuhvata. U tom slučaju, Povelja predstavlja zanimljiv izuzetak jer, za razliku od prethodno analiziranih ustavnih rješenja, redom navodi prava na koja se dostojanstvo odnosi. U razradi tih prava mogu se uočiti razlike: neke odredbe su vrlo ograničene, dok su druge naglašeno konkretne. Stiče se utisak da je donosilac Povelje nastojao da odredi zaštitu dostojanstva posredstvom niza usko sročenih zabrana, ali da nije ostao dosljedan toj ideji. Sasvim su eksplicitne zabrane smrtna kazna, različitih biomedicinskih praksi, mučenja, ponižavajućih postupanja i kazni, ropstva, prinudnog rada i trgovine ljudima, koje sadrži prva glava Povelje. Pravo na život, a naročito pravo na zaštitu tjelesnog i duhovnog integriteta predstavljaju znatno šire i neodređenije garancije. Dakle, uočljivo je postojanje izvjesne neravnoteže s obzirom na širinu razrade različitih odredbi.

4. Zaključak

Uvidom u mnoge savremene ustave i međunarodne dokumente o ljudskim pravima, vidljivo je da se ti akti poznaju i priznaju ljudsko dostojanstvo. Međutim, iz spomenutih akata ne može se pouzdano zaključiti i odgovoriti na pitanje – šta je sadržaj pojma ljudskog dostojanstva? Ljudsko dostojanstvo poima se i kao ustavni princip, ustavno pravo, pravna vrijednost i sl. Određuje se i kao zahtjev da se poštuje individualna autonomija osobe, jer se čovjek treba posmatrati kao autonomno biće, da posjeduje autonomiju volje – slobodu, pri čemu je njegova sloboda ograničena istovjetnim slobodama drugih osoba. Moguće je ljudsko dostojanstvo odrediti i kao pojam koji objedinjuje niz drugih prava koja čine posebnu, kompleksnu cjelinu. Svakako, nesporno je da povred ljudskog dostojanstva podrazumijeva negiranje čovjekovih imanentnih vrijednosti i njegovo dovodenje u status objekta.

Razumijevanje ljudskog dostojanstva, kako je ono određeno u ustavima i međunarodnim pravno-političkim dokumentima zavisi od mnogih društvenih činilaca – historijskih, kulturoloških, religijskih i sl. Ako se ljudsko dostojanstvo tretira kao pravo, onda bi se ono moglo ozmnačiti kao svojevrsno „matično pravo“, „okvirno pravo“ ili „pravo nad pravima“. Razvijenost prava na ljudsko dostojanstvo može biti relevantan indikator u mjeri reliziranja načela vladavine

prava i ljudskih prava. U demokratskim poretcima, u odnosu na princip vladavine prava, treba posebno pažljivo razmotriti odnos države (javne vlasti) prema ostvarivanju ljudskih prava, jer se ta prava mogu prihvatiti i kao sadržaj ljudskog dostojanstva. Pravni akti, posebno ustavi, treba da polaze od ljudskih prava kao „datih“, koja se ne stvaraju, nego deklariraju i „potvrđuju“. U odnosu na ustavna rješenja ljudsko dostojanstvo se može tretirati i kao osnovno ustavno načelo, najviša pravna vrijednost, temeljna norma i sl.

Sigurno je da se ljudsko dostojanstvo gubi i djelovanjem na održavanje postojećih društvenih odnosa, koji su nedemokratski, na način što se, svjesno ili nesvjesno, troši najveći dio energije – „okretanjem leđa“ i „zatvaranjem očiju“. U odnosu na datu društvenu stvarnost.

Jer, ljudsko dostojanstvo kao i mnoga druga prava i vrijednosti, podrazumijeva suživot čovjeka sa drugim pripadnicima društva (tzv. odnosna ili relacionalna prava).

Sadržaj pojma ljudsko dostojanstvo kao vrijednost ili kao pravo treba primarno tumačiti primjenom teleološke metode, koja osim normativne stvarnosti, treba da uzme u obzir i društvene okolnosti vremena u kojem se tumačenje vrši, kao i temeljne društvene vrijednosti i politički kontekst.

Ljudsko dostojanstvo i sloboda su i ideali. U stvarnosti ljudi iz različitih razloga „pristaju“ na poniženje i neslobodu, pristaju na nedostojanstvo. Društvena pasivizacija ljudi, u pravilu je način života značajnog broja ljudi. Dostojanstvo slobodnog čovjeka je aktivno, stvaralačko. Ono je preduslov progresa ljudskog društva. Takav odnos prema samom sebi, drugima i društvu uopće, traži napor, kako u mišljenju, tako i u djelovanju. Podrazumijeva i rizike koji prate svaki prelazak neke poznate granice.

Na kraju, ako bismo se trebali opredijeliti za stav – da li je ljudsko dostojanstvo pravna vrijednost ili ljudsko pravo... Iako nije lako dati jednostavan odgovor iz naprijed navedenih razloga, ipak se opredjeljujemo za klasifikaciju ljudskog dostojanstva kao pravne vrijednosti. Moguća definicija ljudskog dostojanstva mogla bi da glasi: Ljudsko dostojanstvo predstavlja skup čovjekovih svojstava, prije svega umnih i moralnih, koja ga izdvajaju od drugih bića. Zato se kaže da je ljudsko dostojanstvo čovjekova istinska priroda.

Da li se ljudsko dostojanstvo uvažava u dovoljnoj mjeri u bosanskohercegovačkom društvu? Odgovor je, čini nam se, jednostavan: Uvažava se u mjeri u kojoj se uvažavaju i ljudska prava.

Literatura:

Christian Steiner, Nedim Ademović i dr.: Ustav Bosne i Hercegovine – Komentar, Sarajevo, 2010.

Darko Simović, Marko Stanković, Vladan Petrov: Ljudska prava, Beograd, 2018.

Darko Simović, Uvodni tekst u Sveskama za javno pravo, Sarajevo, 2019. Br. 35/36,

Darko Simović, Vladan Petrov, Ustavno pravo, Beograd, 2008.

Dragan D. Mitrović: Diptih o ljudskom dostojanstvu i toleranciji, NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo“, Beograd, br.1/2016.

Duška Franeta: Ljudsko dostojanstvo između pravnodogmatskih i filozofskih zahtjeva, Filozofska istraživanja, Zagreb, br. 4/2011

Duška Franeta: Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost, Beograd, 2015.

Edin Šarčević: Ustavno uređenje Savezne Republike Njemačke, Sarajevo, 2005.

Henning Ottmann: Dostojanstvo čovjeka. Pitanja o neupitno priznatom pojmu, Politička misao, Zagreb, br. 4/1997.

Jürgen Schwabe: Izabrane odluke Njemačkog Saveznog ustavnog suda, originalnu zbirku obradio i dopunio: Edin Šarčević, Sarajevo, 2009.

Međunarodno javno pravo – Zbirka dokumenata, priredili: Vidan Hadži-Vidanović i Marko Milanović, Beograd, 2005.

Mirjana Oklobdžija: O ljudskom dostojanstvu, Revija za sociologiju, Zagreb, br. 3-4/1989.

Peter Häberle, Ljudsko dostojanstvo i pluralistička demokratija, Politička misao, Zagreb, br. 2/2006.

Peter Häberle: Ustavna država, Zagreb, 2002.

Rodoljub Etinski, Sanja Đajić, Bojan Tulić: Međunarodno javno pravo, Novi Sad, 2019.

Rodoljub Etinski: Zaštita ljudskog dostojanstva u pravu Srbije i u pravu Evropske unije, Zbornik radova: „Odnos prava u regionu i prava Evropske unije“, Istočno Sarajevo, 2015.

Saša Gajin, Ljudska prava. Pravno-sistemiški okvir. Beograd, 2012.

Sevima Sali i Zlatan Terzić: Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima – Instrumenti Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996.

Vojislav Đurić, Marko Trajković: Ljudsko dostojanstvo kao osnova čovekove prirode, Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu, br. 1/2010.

Službeni list Evropske unije, C. 202/393 HR od 7.6.2016.

Dr. sc. Nurko Pobrić, Ph.D. in Law

Prof. dr. Rebeka Kotlo, Ph.D., in Law, Associate professor

Faculty of Law of the Džemal Bijedić University of Mostar

HUMAN DIGNITY IN SIGNIFICANT LEGAL AND LEGAL-POLITICAL DOCUMENTS

Summary: The paper analyzes the content of the notion of human dignity, primarily through insight into important legal and legal-political acts - constitutions and international human rights instruments. Basic indications about the historical, philosophical and ethical dimensions of this term are given, which, due to its complexity and different treatment in certain legal and legal-political acts, give different definitions - it is treated as human right, legal value, constitutional principle, idea. etc. The authors choose to define human dignity as having legal value, bearing in mind that human dignity is closely related to human rights. At the end of the paper, the authors ask the question - whether human dignity is sufficiently respected in Bosnia-Herzegovina society and provide an answer. It is respected to the extent that human rights are also respected.

Keywords: human dignity, constitutions, international human rights instruments, human rights, legal value